

ЧАСТИНА ДЕСЯТА «НОВИЙ КУРС» І СВІТОВА ВІЙНА

«МИ ПОКЛИКАНІ СТАТИ АРСЕНАЛОМ ДЕМОКРАТІЇ»

Президент Франклін Д. Рузвельт, 1941 р.

РУЗВЕЛЬТ
І «НОВИЙ
КУРС»

Новий президент США Франклін Д. Рузвельт, заступивши на високий державний пост 1933 року, вселив упевненість та оптимізм у свідомість народу, який швидко згуртувався довкола його славнозвісної програми «Новий курс». «Єдине, чого маємо боятися, – це боягузтва», – заявив президент у своєму інавгураційному зверненні до американського суспільства.

До певної міри справедливим буде зауважити, що «Новий курс» запровадив європейські моделі соціально-економічних реформ, що не обмежувалися життям одного покоління. «Новий курс» репрезентував пік далекосяжної тенденції, спрямованої на відмову від капіталізму «laissez-faire», тенденції, започаткованої ще державним контролем за роботою залізниць у 1880 р. та повинню реформаторського законодавства у штатах і в усій державі за прогресивної ери Теодора Рузвельта і Вудро Вільсона.

Істотною новою прикметою «Нового курсу» стала нестримна поспішність в реалізації завдань, над якими досі працювало не одне покоління. Сплановані нашвидкуруч реформи втілювалися часто невдало, а деякі з них виявилися суперечливими, через що протягом усього періоду «Новий курс» не оминала публічна критика, і не вщухали суперечки довкруг нього. «Новий курс» відродив інтерес нації до питань того, яким має бути уряд.

Коли Рузвельт складав президентську присягу, банківська і кредитна системи країни були паралізовані. З дивовижною швидкістю всі банки були закриті, а відкриті згодом тільки ті з них, що були кредитоспроможні. Щоб запобігти зростанню цін на товари і поправити становище боржників, адміністрація вдалася до політики помірної валютної інфляції. Нові урядові установи надавали щедрі кредитні пільги промисловості і сільському господарству. Федеральна корпорація страхування депозитів (ФКСД) страхувала внески в ощадних банках у розмірі до п'яти тисяч доларів, а продаж цінних паперів на фондовій біржі був підданий суворому регулюванню.

БЕЗРОБІТТЯ У 1933 році мільйони американців не мали роботи. У багатьох містах черги за хлібом стали звичним явищем. Сотні тисяч людей блукали по країні у пошуках роботи і даху над головою. Одна з популярних пісень мала такий приспів: «Брате, ти маєш зайві десять центів?»

Для допомоги молодим безробітним, що досягли 18–25 років, було засновано програму «Громадянський корпус охорони природи», схвалену Конгресом. Нагадуючи за формою напіввійськову організацію, Корпус збирав молодих безробітних у робочі табори, розсіяні по всій країні. Платили тут 30 доларів на місяць. Упродовж десятиріччя таборами скористалися майже два мільйони молодих американців. Вони брали участь в реалізації різноманітних проектів по охороні довкілля, у насадженні лісосмуг для запобігання ерозії ґрунтів, плеканні державного лісового фонду, боротьбі із забрудненням річок, створенні заповідників для розмноження риби, диких звірів і птахів, збереженні запасів вугілля, нафти, газу, сланцю, натрію й гелію.

Допомогу у працевлаштуванні надавала Адміністрація громадських робіт. Незважаючи на те, що її критикували за надумані ділянки роботи, Адміністрації вдалося знайти робочі місця в багатьох галузях – від риття каналів і поновлення шосейних шляхів до викладання в школах. Ця установа проіснувала з листопада 1933 р. до весни 1934 р. Про-

те Рузвельт та інші найвищі урядовці й надалі надавали перевагу програмам з працевлаштування, аніж просто грошовій допомозі безробітним.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПО- ДАРСТВО

«Новий курс» виходив з того, що лише всеохоплююче регулювання допоможе розв'язати комплекс наболілих проблем у країні. Наприклад, для надання економічної допомоги фермерам у 1933 р. Конгрес прийняв Закон про регулювання сільського господарства. В основі закону лежав план піднесення цін на продукцію шляхом виплати фермерам субсидій чи компенсації добровільного обмеження обсягів виробництва. Фонди для виплати субсидій формувалися з доходів від оподаткування підприємств переробної промисловості. На жаль, закон ще не набув чинності, а на полях уже повним ходом йшла підготовка до збиральної кампанії. Прийнятий закон практично спонукав фермерів до переорювання щедрих врожаїв. Міністр сільського господарства Генрі Воллес змушений був визнати ці наслідки «приголомшуючим коментарем до нашої цивілізації». Проте завдяки згаданому закону, як і Корпорації товарних кредитів, – програмі, що надавала позички за сільськогосподарську продукцію, полишену в запасах, за межами ринку, – надвиробництво сповільнилося.

За період з 1932 по 1935 роки прибутки ферм збільшилися майже на 50 відсотків, хоч внесок федеральних програм тут незначний. У період, коли фермерів змушували скорочувати свої посіви, відмовлятися від послуг орендарів та «половинників», штати Великої Рівнини спіткала небувала посуха, що істотно позначилось на обсягах сільськогосподарського виробництва. Ураганні вітри і чорні бурі спустошували південь Великої Рівнини у так званій «пиловій чаші» протягом 1930 р. й особливо упродовж 1935–1938 рр. Шалена стихія нищила посіви, трощила автомобілі та сільськогосподарські машини, калічила людей і худобу. Протягом 1930-х–1940-х рр. Арканзас, Техас, Міссурі та Оклагому полишило 800 тисяч чоловік. Переважна більшість їх подалися далі на захід, до легендарної «землі обітованої» – Каліфорнії. Серед мігрантів були не

лише фермери, але й адвокати, лікарі, крамарі та інші, кому доводилося обслуговувати фермерські селища. Омріяна Каліфорнія не справдила їхніх надій, принаймні спочатку. В жорсткій конкуренції мігрантам діставалася здебільшого погано винагороджувана сезонна робота.

Допомога уряду обмежилася заснуванням у 1935 році Служби збереження родючості ґрунтів. Традиційні способи обробки землі призводили до вивітрювання ґрунтів, тому Служба знайомила фермерів із застосуванням заходів, які оберігали земельні площі від ерозії. Щоб перетнути шлях вітровим потокам, було насаджено лісові зони загальною площею 30 000 квадратних кілометрів.

Незважаючи на досягнуті успіхи, Служба збереження родючості ґрунтів була ліквідована 1936 року після оголошення податку на підприємства переробної промисловості конституційним. Через півтора місяці Конгрес схвалив радикальніший закон про допомогу фермерам, згідно з яким уряд виплачував дотації фермерам за згортання посівів тих культур, що виснажували ґрунти. Таким чином, знижувався валовий збір продукції і зберігалися землі.

У 1940 році федеральні субсидії за цією програмою одержували майже шість мільйонів фермерів. Новий закон передбачав також позички під надлишковий урожай, страхування врожаю пшениці і систему планового зберігання для створення в країні стабільних продовольчих резервів. Незабаром ціни на сільськогосподарські товари зросли, і фермерські господарства знову отримали змогу сподіватися на економічну стабільність.

ПРОМИСЛОВІСТЬ І ПРОФСПЛКИ

У відповідності до Державного закону про відродження промисловості у 1933 році було засновано Державну адміністрацію відродження, що мала спинити хижацьку конкуренцію, визначивши нормативи задля чесної конкурентної боротьби. Завдання полягало в тому, аби створити більше робочих місць і за рахунок зрослої купівельної спроможності населення підвищити рівень споживання. Спочатку Адміністрацію відродження зустріли прихильно, та коли справи пішли на краще, бізнесмени стали нарікати на над-

мірну зарегульованість. 1935 року, коли заявили про себе інші чинники відновлення продуктивних сил країни і уряд переконався, що адміністративно визначені ціни в деяких сферах бізнесу різко гальмують розвиток національної економіки і створюють перешкоди для її відновлення, Державну адміністрацію було оголошено неконституційною.

Для профспілок «Новий курс» виявився дуже сприятливим у порівнянні з іншими періодами американської історії. Закон про відродження промисловості гарантував їм право на колективний договір. Прийняття Конгресом у 1935 р. Державного закону про трудові взаємини, де перелічено прояви нечесного ставлення роботодавців до працівників підприємств з визначенням права робітників на самостійний вибір місця роботи, мало також велике значення, адже відтепер роботодавці позбавлялися права втручатися в діяльність профспілок. Конгрес заснував також Національну комісію по стосунках з профспілками для нагляду за дотриманням колективних договорів, призначення виборів і репрезентації інтересів працівників у взаєминах із роботодавцями.

Піднесення профспілкового руху згуртувало трудящих довкола цих організацій через спільність мети і помітні успіхи. Вплив профспілок відчутно зріс не тільки в економіці, а й у політиці; ті чи ті професійні об'єднання підтримували тепер не лише працівники промисловості, але й політичні партії. Профспілки, впливаючи на діяльність двох основних партій, як правило, більше сприяли демократам, аніж республіканцям.

**ДРУГИЙ
«НОВИЙ
КУРС»**

У перші роки реалізації «Нового курсу» була започаткована цікава серія законодавчих ініціатив, відбулося значне зростання продукції та підвищення цін на товари. Але «Новий курс» не покінчив із депресією. Послаблення кризи породило нові домагання. Бізнесмени занепокоїлися кінцем «laissez-faire». Їх дратували обмеження, визначені у положеннях Національного закону про відродження промисловості. «Ліві» і «праві», мрійники, фантазери та політичні

діячі виступали з різкою критикою та економічними панацеями у переповнених аудиторіях, що збирали юрби незадоволених темпами відродження. Серед таких ідей були, зокрема, план Френсиса Таунсенда про щедрі пенсії для старих людей; рецепти проти інфляції від отця Когліна, радіокоментатора-священника, який звинувачував міжнародне банкірство, приправляючи дедалі густіше свої виступи антисемітськими закликами. Та найгрізнішим виявився план «Кожен з нас – король» Г'юї Лонга, сенатора й колишнього губернатора Луїзіани, всесильного й нестримного речника усіх невдоволених, що порядкував у штаті, як у власнім феодальнім володінні. (Якби Лонг не вмер передчасно насильницькою смертю, він, поза всяким сумнівом, кинув би серйозний виклик Франклінові Рузвельту на президентських виборах 1936 р.).

В умовах такого тиску як справа, так і зліва, Президент Рузвельт підтримав нову серію соціально-економічних заходів. Найважливішими серед них можна вважати програми, спрямовані на подолання злиднів, боротьбу з безробіттям та створення гарантій соціального захисту.

Адміністрація поступу в роботі (АПР) – головна соціальна служба так званого «Другого нового курсу» – покликана була забезпечити громадян країни не допомогою по безробіттю, а роботою. Під керівництвом АПР зводилися будинки, прокладалися шляхи, споруджувалися аеропорти та школи. Актори, художники, музиканти та письменники знаходили роботу через федеральні проекти – театральний, мистецький, літературний. Національна адміністрація у справах юнацтва забезпечувала неповним робочим днем студентів, визначала програми перекваліфікації, надаючи безкорисливу допомогу безробітній молоді. АПР дбала одночасно про майже три мільйони безробітних; на той час, коли її діяльність 1943 року було припинено, ця установа встигла так чи інакше поліпшити становище дев'яти мільйонів чоловік.

Але наріжним каменем «Нового курсу» за планом Рузвельта став Закон 1935 року про соціальне забезпечення. У цей період була створена система страхування для літніх, безробітних та інвалідів на основі внесків роботодавців і самих працівників. Чимало інших промислово розви-

нених держав уже запровадили такі програми, але заклики прогресистів до такої політики в Сполучених Штатах на початку 1900-х років лишилися непомічені. Система соціального захисту, незважаючи на закиди консерваторів про те, що вона нібито йшла врозріз з американськими традиціями, мала й консервативні прикмети. Так, соціальний захист значною мірою здійснювався за рахунок доходів від оподаткування нині працюючих, причому таке оподаткування проводилося без урахування розмірів прибутку, тобто на основі фіксованої ставки. Для Рузвельта всі ці обмеження були вимушеними – він хотів забезпечити схвалення закону в Конгресі. І хоча перші успіхи в реалізації президентового плану були дуже скромними, сьогодні соціальне забезпечення є однією з найбільших внутрішніх програм, здійснюваних урядом США.

**НОВА
КОАЛІЦІЯ** У 1936 р. республіканська партія висунула кандидатом у президенти ліберального губернатора Канзасу Альфреда Лендона. Навіть наплив скарг з приводу «Нового курсу» не завадив Рузвельтові вибороти вирішальну перемогу, яка перевищила навіть його успіхи 1932 р. Він зібрав 60 відсотків голосів, повівши за собою всі штати, окрім Мену і Вермонту. На виборах сформувалася нова широка коаліція довкола Демократичної партії, що складалась із профспілок, більшості фермерів, іммігрантів, міських етнічних груп зі Сходу та Південної Європи, негрів і жителів південних штатів. Республіканська партія дістала підтримку з боку ділових кіл та представників середнього класу невеликих міст та приміської зони. Такий розклад сил із деякими варіаціями лишався незмінним упродовж кількох десятиріч.

З 1932 по 1938 рр. точилися загальні публічні дискусії про значення «Нового курсу» для суспільно-політичного й економічного розвитку нації. З'ясувалося, що американці підтримують такий уряд, який переймає на себе більшу відповідальність за зростання добробуту народу. Зауважимо, що історики загалом пов'язують з «Новим курсом» закладення у США основ сучасної заможної держави.

Дехто з критиків «Нового курсу» доводив, що безмежне поширення функцій уряду врешті-решт підточить народні свободи. Але Президент Рузвельт наполягав, що вжиття заходів для піднесення економічного процвітання сприятиме забезпеченню свободи і демократії в країні.

У своєму радіозверненні до американського народу в 1938 р. Рузвельт зазначив:

Демократія перевелася в інших великих націях не тому, що населення цих країн її не визнавало, а через те, що їм стало осоружним безробіття і непевність у завтрашньому дні, уpekлося постійне голодування дітей, і самі вони виявилися безпорадними в умовах беззладдя чи неспроможності уряду. Сповнені гірко-го розпачу і безнадії, ці народи поступилися свободою задля шматка хліба. Але ми переконані в тому, що демократичні інститути можна ще зберегти і примусити працювати. Нам треба лише довести, що практична діяльність демократичного уряду спрямована насамперед на захист безпеки народу... Народ Америки сповнений бажання відстояти свої свободи будь-якою ціною, а перша лінія оборони проходить там, де захищають економічну незалежність.

ПЕРЕДДЕНЬ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Ще задовго до завершення другого президентського терміну реалізація курсу реформ Рузвельта була затьмарена новою небезпекою, про яку пересічні американці тоді мало що знали: експансіоністськими посяганнями тоталітарних режимів, що взяли гору в Японії, Італії та Німеччині. Як відомо, 1931 р. Японія захопила Маньчжурію і зломилла опір китайців, а через рік заснувала маріонеткову державу Маньчжоу-Го. Піддавшись фашизму, Італія розширила свої кордони за рахунок Лівії, а в 1935 р. напала на Ефіопію. Адольф Гітлер організував націонал-соціалістську партію в 1933 році і, захопивши владу, повернув Рейнську область. Німеччина заходилася здійснювати широкомасштабне переозброєння.

Коли стала зрозумілою справжня сутність тоталітаризму, а Німеччина, Італія і Японія продовжували чинити

агресію, в серцях збентежених американців пробудилися ізоляціоністські почуття. Після приєднання Австрії до Німецького рейху в 1938 році Гітлер домагався Судетів у Чехословаччині, так що війна в Європі могла вибухнути щохвилини. Неуспіх хрестового походу за демократію в Першій світовій війні протверезив Сполучені Штати, які впевнено заявили, що за будь-яких умов жодна з причетних до конфлікту країн не може розраховувати на їхню допомогу. Законодавчі акти про нейтралітет, схвалені упродовж 1935–1937 рр., накладали вето на торгівлю з країнами-учасниками війни, надання їм кредитів. Завдання полягало в тому, щоб будь-якою – майже будь-якою – ціною не вступити у війну.

Напад нацистів на Польщу в 1939 р. і початок Другої світової війни зміцнив американців у їхній ізоляціоністській позиції, незважаючи навіть на те, що громадськість США аж ніяк не відгороджувалася від світу. Вона виразно схилилася на бік жертв гітлерівської агресії, солідаризуючись з народами союзних держав, що виступали проти експансії Німеччини. Рузвельт зайняв очікувальну позицію, покладаючись на те, що перебіг подій змінить громадську думку щодо участі США у війні.

Поразка Франції і початок повітряної війни проти Англії в 1940 р. загострили суперечки між тими, хто виступав за допомогу демократичним державам, та ізоляціоністами, що згуртувалися довкола комітету «Америка перш за все», який підтримували не лише консерватори Середнього Заходу, а й пацифісти лівої орієнтації. Зрештою після довгої публічної дискусії інтервенціоністська позиція взяла гору, значною мірою завдяки діяльності Комітету захисту Америки шляхом допомоги союзникам.

Услід за Канадою, Сполучені Штати взяли участь у Спільній раді оборони і разом з латиноамериканськими республіками домовилися про ужиття колективних заходів з метою захисту народів Західної півкулі. Наростання кризи спонукало Конгрес виділити на переозброєння величезні суми. У вересні 1940 р. уперше в історії Америки оголошується призов на військову службу в мирний час, незважаючи на те, що Палата представників схвалила це рішення більшістю лише в один голос. На початку 1941 р.

Конгрес затвердив програму «ленд-лізу», що давала право Президентові Рузвельту постачати зброю та військове спорядження іноземним країнам (передусім Великобританії, Радянському Союзові і Китаю), які вважатимуться життєво важливими для оборони Сполучених Штатів. Загальна сума допомоги, наданої «ленд-лізом» за період війни, сягнула понад 50 мільярдів доларів.

Виборча кампанія 1940 р. продемонструвала, що в ізоляціоністів, попри всю їхню галасливу агітацію, послідовників у країні небагато. Республіканський супротивник Рузвельта Вендел Вілкі не знайшов підтримки у виборців, оскільки, приставши до закордонної політики президента і погоджуючись із значною частиною Рузвельтової внутрішньої програми, не мав чого їм сказати. Уперше в історії США президент заступив на третій термін.

ЯПОНІЯ, ПЕРЛ-ГАРБОР І ВІЙНА

У той час, коли більшість американців з тривогою в серці стежили за ходом війни в Європі, в Азії наростало напруження. Скориставшись нагодою, Японія задумала зміцнити стратегічні позиції. Вона зухвало заявила про встановлення «нового порядку», маючи на меті досягнення гегемонії на Тихоокеанському Просторі. Силячись витримати натиск нацистської Німеччини, Англія виявилася небаєздатною в Азії. Вона залишила Шанхай і тимчасово перекрила Бірманську дорогу. Улітку 1940 р. Японія здобула від слабкого французького уряду Віші дозвіл на використання індокитайських аеродромів. У вересні японці увійшли в стратегічну вісь Рим – Берлін. У відповідь Сполучені Штати наклали ембарго на експорт до Японії брухту чорних металів.

Здавалося, що японці спрямували свою увагу на південь – до нафти, олова і каучуку британської Малайї та голландської Ост-Індії. У липні 1941 р. вони захопили решту Індокитаю; у відповідь Сполучені Штати заморозили японські активи.

У жовтні 1941 р. прем'єр-міністром Японії став Хідекі Тодзьо. В середині листопада він виїхав до Сполучених Штатів надзвичайного посла для зустрічі з державним

секретарем Корделлом Галлом. Серед іншого, Японія зажадала, щоб Сполучені Штати скасували заборону на японські активи і припинили морську експансію в Тихому океані. У відповідь Галл запропонував, щоб японці вивели свої війська з Китаю та Індокитаю. Японці попросили два тижні на вивчення пропозиції, але 1 грудня відхилили її. 6 грудня Франклін Рузвельт надіслав послання до японського імператора Хірохіто. Проте на світанку 7 грудня літаки з японських авіаносців напали на Тихоокеанський флот США у Перл-Гарборі на Гавайських островах. Наслідки несподіваної атаки з повітря виявилися катастрофічними. Було потоплено 19 кораблів, серед них п'ять лінкорів, і знищено 150 американських літаків; загинуло понад 2300 солдатів, моряків і цивільних осіб. Для американців лише одна обставина того дня виявилася вигранною: американські авіаносці, що мали відіграти таку вирішальну роль у подальшій морській війні на Тихому океані, перебували у відкритому морі, а не на базі Перл-Гарбор.

Коли американські радіостанції передали звістку про наліт японців на Гавайї, Атолл Мідвей, острови Вейк і Гуам, недовіра народу обернулася в гнів. Президент Рузвельт пізніше назвав 7 грудня «днем довічної ганьби». 8 грудня Конгрес оголосив стан війни з Японією; через три дні Німеччина й Італія оголосили війну США.

Нація швидко мобілізувала наявні людські резерви та промисловий потенціал. 6 січня 1942 р. Президент Рузвельт закликав до небаченого нарощення випуску воєнної продукції, щоб постачити у поточному році 60 тисяч літаків, 45 тисяч танків, 20 тисяч зенітних гармат, а також транспортні кораблі загальним тонажем 18 мільйонів тонн. Усі галузі життя країни – сільське господарство, робота заводів, гірничо-промисловість, торгівля, профспілки, капіталовкладення, засоби зв'язку, навіть заклади освіти і культури – підлягали новим і ширшим формам контролю. Нація збирала кошти в небачених сумах, будуючи цілі оборонні міста для масового виробництва суден, танків і літаків. Сталося значне переміщення населення країни. Завдяки серії законодавчих актів про призов до армії Сполучені Штати довели свої збройні сили до 15 мільйонів чоловік. Наприкінці 1943 р. майже 65 мільйонів чо-

ловіків та жінок одягли військову форму або ж працювали на фронт.

Напад на США звів нанівець заклики ізоляціоністів і призвів до блискавичної мобілізації. Проте, навчений перебігом подій у Перл-Гарборі та остерігаючись шпигунства, уряд Америки, на прикрість, припустився нетерпимості, інтернувавши американських японців. В лютому 1942 р. майже 120 тисяч мешканців Каліфорнії японського походження було виселено з домівок і загнано за колючий дріт до десяти тимчасових таборів, а згодом переміщено у «центри переселення» поблизу ізольованих південно-західних містечок. Майже 63 відсотки американських японців становили нісеї – уродженці Америки, власне, громадяни США. Жодного випадку шпигунства збоку цієї категорії населення так і не було виявлено. Насправді, американські японці з Гавайських островів і континентальних Сполучених Штатів виявили мужність і відвагу, воюючи у двох піхотних підрозділах на італійському фронті; інші служили перекладачами на Тихому океані. 1983 р. уряд США реабілітував інтернованих, визнавши несправедливою дискримінацію в оплаті і неправомірною вчинену акцію загалом.

**ВІЙНА У
ПІВНІЧНІЙ
АФРИЦІ
ТА НА
ТЕРИТОРІЇ
СВРОПИ**

Невдовзі після вступу у війну США західні союзники дійшли згоди про переміщення основних військових зусиль на європейські fronti, де зосереджувалися основні сили противника. Тихоокеанський театр воєнних дій було оголошено другорядним.

Навесні та влітку 1942 р. Англія вчинила щільний натиск на Єгипет, примусивши німецького генерала Ервіна Роммеля відступити до Лівії. Загроза зруйнування Суецького каналу, який сполучав Середземне море з Червоним, а отже, з Індією, була усунута 7 липня 1942 р. Американські війська висадилися у французькій Північній Африці, завдавши нищівної поразки італійській і німецькій арміям. 1942 рік став також поворотним пунктом на Східному фронті, де Радянський Союз, зазнаючи тяжких жертв, зупинив просування нацистів коло брам Ленінграда, Сталінграда і Москви.

У липні 1943 р. англійські й американські війська вторглися на узбережжя Сицилії, і наприкінці літа весь Середземноморський регіон був звільнений від фашистської окупації. Союзнницькі сили висадились у материковій частині Італії, і хоча італійський уряд погодився на безумовну капітуляцію, боротьба з нацистськими угрупованнями в Італії виявилася запеклою і затяжною. Рим так і не був визволений до 4 липня 1944 року. Незважаючи на те, що в Італії ще лютували запеклі бої, полки союзників уже здійснювали нищівні повітряні нальоти на залізниці, промислові об'єкти, вогневі позиції на території Німеччини, а також на нафтопромисли у Плоешті в Румунії.

Наприкінці 1943 року, після тривалих дебатов щодо подальшої стратегії, союзники вирішили відкрити фронт на заході для відторгнення німецьких угруповань з російського фронту. Головнокомандувачем союзних військ у Європі було призначено американського генерала Двайта Ейзенгавера. Після ретельної підготовки 6 червня 1944 року перші підрозділи американської, британської та канадської армій під надійним захистом авіації, яка значно переважала сили противника, висадились на нормандському узбережжі (північ Франції). На здобутий у жорстокому бої плацдарм прибувало дедалі більше військ, і завдяки блискавичному наступові союзників чимало німецьких підрозділів опинилися в оточенні. Союзні армії просуvalися через територію Франції до рубежів Німеччини. 25 серпня 1944 року звільнено Париж. На кордонах Німеччини союзники натрапили на запеклий опір німців, проте в лютому–березні 1945 року союзні війська заглибилися на територію Німеччини із заходу, а росіяни зламали опір ворожих армій на сході. 8 травня на руїнах Третього рейху була підписана капітуляція німецьких сухопутних, морських та військово-повітряних сил.

ВІЙНА НА ТИХОМУ ОКЕАНІ

Тим часом американські війська здійснили широкий наступ на тихоокеанському театрі воєнних дій. Незважаючи на те, що на початку 1942 року контингент на Філіппінах змушений був здатися, протягом наступних місяців союз-

ники зібралися з духом. Генерал Джеймс Дуліттл у квітні керував нальотом американських бомбардувальників на Токіо. З військового погляду цей наліт не міг нічого змінити, але він мав величезний психологічний вплив на бойовий дух американців. Наступного місяця у битві в Коралловому морі – першій морській битві в історії, де всі задіяні літаки були виключно корабельного базування – японський флот зазнав небачених досі втрат і змушений був відмовитися від запланованого удару по Австралії. У червні битва за Мідвей стала поворотним пунктом у Другій світовій війні. Ця перша серйозна поразка японського флоту, який втратив чотири авіаносці, зупинила його подальше просування в центральному районі Тихого океану.

Успішними були й інші бої в цьому регіоні. Вирішальна перемога американців при Гвадалканалі у листопаді 1942 року знаменувала першу велику наступальну операцію Сполучених Штатів на Тихому океані. Упродовж наступних двох років американські та австралійські війська проклали шлях на північ по «камінцях» тихоокеанських островів, захоплюючи у вирі морських атак Соломонові острови, а далі – острови Гілберта, Маршаллові, Маріанські та Бонін.

ПОЛІТИКА ЧАСІВ ВІЙНИ

Військові дії союзників супроводжувала низка важливих зустрічей на міжнародному рівні, де обговорювалися політичні цілі війни, що тривала. Перша така зустріч відбулася напередодні вступу Сполучених Штатів у війну в серпні 1941 року між президентом США Рузвельтом та британським прем'єр-міністром Черчиллем. На той час Сполучені Штати ще не брали активної участі у війні, а ситуація на фронтах видавалася невтішною.

Зустрівшись на борту крейсера поблизу канадського півострова Ньюфаундленд, Рузвельт і Черчилль підписали Атлантичну Хартію, в котрій проголошувалися такі далекосяжні цілі: відмова від територіальних зазіхань; неприпустимість змін кордонів без попередньої згоди на те з боку зацікавлених сторін; право кожного народу обирати власну форму державного правління; відновлення самоврядування для тих країн, що втратили його; міжнародне

економічне співробітництво; визволення народів від військової агресії, страху за свою долю та злиднів; вільне мореплавство, а також відмова від застосування сили як інструменту міжнародної політики.

У січні 1943 року в марокканському місті Касабланка англо-американська конференція дійшла згоди, що будь-який мир між країнами Осі та їхніми балканськими сателітами можливий лише на основі «беззастережної капітуляції». Цей пункт, якого домагався Рузвельт, мав на меті запевнити народи воюючих держав у тому, що з провідниками нацизму та фашизму не вестимуться будь-які сепаратні переговори, не здійснюватиметься жодна залястункова угода задля утримання ними влади у будь-якій формі. Вирішальні умови для мирних переговорів буде запропоновано народам Німеччини, Італії та Японії лише після визнання їхніми військовими правителями повної і беззастережної капітуляції.

22 листопада 1943 року Рузвельт і Черчилль зустрілися з лідером китайських націоналістів Чан Кайші для узгодження умов капітуляції Японії, що передбачали, зокрема, повернення награбованого майна. 28 листопада в Тегерані Рузвельт, Черчилль та радянський лідер Йосиф Сталін домовилися про заснування нової міжнародної інституції – Організації Об'єднаних Націй. У лютому 1945 року, коли перемога над фашистською Німеччиною була вже очевидною, відбулася Ялтинська зустріч, де укладено подальші угоди. На цій зустрічі Радянський Союз дав таємну згоду після капітуляції Німеччини вступити у війну проти Японії. Західний кордон Польщі був визначений приблизно вздовж лінії Керзона 1919 року. Після дискусій довкола значної суми репарацій, які мали бути стягнені з Німеччини (на цих виплатах наполягав Сталін, а Рузвельт і Черчилль виступали проти), рішення з цього питання було відкладене. Була досягнута домовленість стосовно окупації союзницькими військами Німеччини та щодо засудження і покарання воєнних злочинців.

У Ялті досягнута угода і про те, що держави-члени Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, створення якої передбачалося найближчим часом, отримають право вето у випадках зазіхання на їх безпеку.

Через два місяці після повернення з Ялти на місце відпочинку в штаті Джорджія Франклін Рузвельт помер від крововиливу в мозок. За всю історію Сполучених Штатів мало кого так щиро оплакували, і ще тривалий час американський народ переживав відчуття непоправної втрати. На президентський пост заступив віце-президент Гаррі Трумен, колишній сенатор від штату Міссурі.

ВІЙНА, ПЕРЕМОГА ТА БОМБА

Воєнні дії на Тихому океані тривали й після капітуляції Німеччини, а завершальні військові акції виявилися чи не найзапеклішими. Нищівні для японського флоту бої у Філіппінському морі, що розпочалися у червні 1944 року, примусили прем'єра Тодзьо піти у відставку. Генерал Дуглас Макартур, який два роки тому вимушено залишив Філіппіни, аби не потрапити в японський полон, у жовтні знову повернувся на цей архіпелаг з морською піхотою, прокладаючи шлях американському флотові. В результаті боїв у затоці Лейт японські військово-морські сили зазнали повної поразки, а Філіппіни перейшли під контроль союзників.

На початку лютого 1945 року американські війська захопили Манілу. Згодом Сполучені Штати спрямували наступ на острів Іводзима в архіпелазі Бонін, що лежить приблизно на півдорозі від Маріанських островів до Японії. Але японці самозречено обороняли цей острів, використовуючи його природні печери та скелястий терен. Американські бомбардування викликали запеклий опір імператорської піхоти та повітряні атаки камікадзе. В середині березня американські війська захопили острів, де полягло 6 тисяч морських піхотинців, та й оборонці острова були майже всі винищені. Сполучені Штати розпочали масовані повітряні атаки на японські кораблі та аеродроми. У період з травня по серпень 20-а армія ВПС США хвиля за хвилю здійснювала повітряний обстріл Японських островів.

У період з 17 липня по 2 серпня 1945 року в невеликому місті Потсдамі, що під Берліном, відбулася зустріч глав американського, британського та радянського урядів,

де йшлося про спільні дії проти Японії, мирне врегулювання в Європі та майбутнє Німеччини.

Конференція визнала за необхідне проводити просвітницьку роботу серед покоління німців, вихованого на теорії нацизму, та визначила основні засади демократизації суспільно-політичного життя країни. Учасники конференції обговорили також репараційні вимоги до Німеччини, погодилися віддати до суду нацистських лідерів, звинувачених у злочинах проти людства, і дали згоду на вивезення Радянським Союзом промислових підприємств та іншого майна. Проте вперше заявлена в Ялті радянська вимога стосовно стягнення репарацій в загальній сумі 10 мільярдів доларів потонула в суперечках.

Напередодні відкриття Потсдамської конференції в Аламогордо, що в штаті Нью-Мексико, було здійснено вибух атомної бомби. Він став кульмінацією напружених трирічних досліджень, відомих під назвою Мангеттенського проекту, що велися в лабораторіях, розкиданих по всій території Сполучених Штатів. Президент Трумен, розраховуючи на те, що атомна бомба зможе прискорити капітуляцію Японії без надмірних утрат, неминучих за прямого вторгнення на територію країни, віддав наказ про застосування бомби в разі, якщо Японія не капітулює до 3 серпня. 29 липня союзники обнародували Потсдамську декларацію, де наголошувалося, що в разі капітуляції Японія не зазнає ні руйнувань, ні поневолення. В разі відмови її чекає «цілковите знищення».

Комісія у складі військових, політичних чиновників та вчених розглянула питання щодо вибору об'єкту бомбардування. Трумен підкреслював, що нова зброя має спрямовуватися тільки на військові об'єкти. Міністру оборони Генрі Стимсону вдалося переконати комісію, що старовинна японська столиця Кіото, де зберігалося багато національних та релігійних цінностей, не повинна постраждати. Місцем вибуху обрали Хіросиму – осередок військово-промислового комплексу.

6 серпня 1945 року американський літак «Енола Гей» скинув на Хіросиму першу атомну бомбу, а 8 серпня була скинута друга бомба, цього разу на Нагасакі. Американці з полегшенням зітхнули, адже бомба прискорила закінчення

війни; лише згодом довелося усвідомити її колосальну руйнівну силу. 14 серпня Японія прийняла умови, погоджені в Потсдамі. 2 вересня 1945 року відбулася офіційна капітуляція Японії.

В листопаді 1945 року в німецькому місті Нюрнберзі розпочалися передбачені Потсдамськими угодами судові процеси над нацистськими лідерами. Перед судом видатних правників, що представляли Британію, Францію, Радянський Союз та Сполучені Штати, нацисти були звинувачені не лише у змові щодо розв'язання агресивної війни, але й порушенні законів ведення війни та скоєння злочинів проти людства, зокрема масовому винищенні євреїв, так званому Голокості, та організованому геноциді проти інших народів Європи. Судові процеси тривали понад десять місяців і завершилися вирокami для всіх звинувачених, за винятком трьох осіб.

Заглядаючи у майбутнє світового устрою, одне з рішень, прийнятих 25 квітня 1945 року, в останні дні війни в Європі, коли на Тихому океані ще лютували бої, виявилось чи не найдалекосяжнішим. Представники 50 країн зустрілися у Сан-Франциско, штат Каліфорнія, щоб обговорити структуру Організації Об'єднаних Націй. Накреслена ними конституція окреслила основні положення цієї всесвітньої організації, в рамках якої міжнародні конфлікти підлягали мирному врегулюванню, а боротьбу з голодом та хворобами належало вести спільними зусиллями. Незважаючи на зволікання Сполучених Штатів зі вступом у Лігу Націй після Першої світової війни, цього разу американський Сенат 89 голосами проти двох ратифікував Статут ООН. Ця акція поклала край ізоляціонізму в американській зовнішній політиці, показавши світові, що Сполучені Штати готові грати провідну роль у міжнародних справах.

ПІДЙОМ ПРОФСПІЛКОВОГО РУХУ

Незважаючи на те, що 1920-ті роки репрезентували період відносного процвітання Сполучених Штатів, робітники металургійної, автомобільної, гумової і текстильної промисловості виграли значно менше, ніж працівники інших сфер виробництва. Умови праці на багатьох підприємствах залишалися такими ж виснажливими, як і в XIX ст. Наприклад, до 1923 року робітник на виробництві стали працював 12 годин на добу, маючи один вихідний день на два тижні.

У 20-х роках власники потужних промислових підприємств подвоїли свої зусилля у боротьбі з профспілками, які під егідою Американської федерації праці (АФП) зміцнили свої позиції у роки Першої світової війни. Більшість із них вдалася до використання шпигунів, озброєних штрейкбрехерів, а також до звільнення активістів профспілкового руху. Незалежні профспілки звинувачувалися у прокомуністичній діяльності. Одночасно чимало корпорацій створювали власні («корпоративні») профспілкові організації.

Законодавчі органи штатів традиційно підтримували концепцію «відкритих підприємств», позбавляючи таким чином профспілки монополного права представляти робітничі колективи. Отже, корпорації легко відхиляли колективні петиції профспілок і, послуговуючись судовими постановами, створювали всілякі перепони для розвитку профспілкової мережі. Позитивним наслідком було те, що деякі компанії в 20-ті роки виявили увагу до своїх працівників, пропонуючи різноманітні пільги, участь у розподілі прибутку, придбанні акцій, надаючи пільгову медичну допомогу.

Приватні компанії припинили ряд страйків у найважливіших галузях, розпочавши з придушення страйку ливарників у 1919 році. Внаслідок подібних акцій за десять років (з 1920 по 1929) кількість членів профспілок по країні зменшилася від п'яти до трьох з половиною мільйонів.

Початок Великої депресії спричинився стрімким скороченням попиту на різні види промислової продукції. Промисловість охопило масове безробіття: в 1933 році 12 мільйонів американців не мали роботи. В автомобільній промисловості, скажімо, робоча сила за період між 1919 та 1933 рр. скоротилася вдвічі. Заробітна плата дорівнювала лише третини колишньої.

Обрання Франкліна Рузвельта президентом країни докорінно змінило становище американського робітника.

Зважаючи на погіршення добробуту трудящих, Рузвельт призначає відомому діячу робітничого руху Френсис Перкінс міністром праці. (Перкінс, до речі, стала першою жінкою-міністром в американській історії.) У червні 1933 року Конгрес США схвалює історичний Акт про відновлення промисловості. Цей далекосяжний законопроект мав збільшити заробітну платню, скоротити робочий тиждень та покласти край використанню дитячої праці, однак – найголовніше – він забороняв диктат компаній, що змушували робітників приєднуватися до «корпора-

тивних» спілок, визнаючи право працівників на «створення організації та ведення колективних переговорів з адміністрацією через обраних ними ж представників».

«Новий курс» Рузвельта гаряче підтримав Джон Льюїс – войовничий, красномовний лідер Об'єднаної спілки гірників. Покладаючись на підтримку президента, Льюїс провів велику організаційну роботу і довів за рік кількість членів своєї спілки з 150 тисяч до 500 тисяч осіб.

Обіймаючи посаду у виконавчій раді Американської федерації праці, Льюїс прагнув поширити набутий досвід, залучаючи до профспілок якнайбільше робітників ключових галузей, але федерація традиційно приділяла основну увагу робітникам високої кваліфікації й не зробила зустрічних кроків. Виявляючи принципову незгоду, Льюїс разом з іншими спільниками відмежувався від АФП. Так постав Комітет за організацію робітників промисловості, який згодом отримав назву Конгресу профспілкових організацій (КПО).

Льюїс і КПО спрямували свою діяльність передусім супроти автомобільних та сталеливарних гігантів, що займали найбільш антипрофспілкові позиції. Наприкінці 1936 року на заводах компанії «Дженерал моторз» у містах Клівленд (штат Огайо) та Флінт (штат Мічиган) спонтанно розпочалися «сидячі» страйки. Не гаючи часу, Льюїс вислав туди групу профспілкових агітаторів та 100 тисяч доларів коштів на підтримку страйкарям. Кількість учасників страйку зросла до 135 тисяч; поступово вся галузь припинила роботу.

Справа залагодилася наступного року зусиллями губернатора штату Мічиган, який лояльно оцінив вимоги страйкуючих. На вересень 1937 року Об'єднана профспілка робітників автомобільної промисловості мала угоди з 400 компаніями галузі; згідно з угодами, робітникам гарантувалася мінімальна заробітна плата (75 центів за годину) та сорокагодинний робочий тиждень.

У Пітсбурзі (штат Пенсильванія), сталеливарній столиці США, місцеві промисловці вчинили тиск на Льюїса через пресу: вони ганьбили його як «червоного» та «глитая». Але робітничий рух поширювався – його живили переобрання Рузвельта на новий термін та прийняття Національного акту про організацію праці (НАОП) 1936 р., і за перше півріччя свого існування Комітет об'єднання робітників металургійної промисловості, очолюваний соратником Льюїса Філіпом Марі, залучив до спілки 125 тисяч членів.

Капітуляція «Дженерал моторз» помітно вплинула на дії корпорації «Ю.С. стил»: зважаючи на вимоги часу, вона дійшла згоди з КПО в 1937 році. Того ж року Верховний суд підтвердив конституційність НАОП. Згодом і менші компанії, які, подібно до «Ю.С. стил», виступали проти робітничих спілок, уклали угоди з профспілками, що належали до КПО. Поступово цим шляхом пішли й інші галузі виробництва – гумова, нафтова, текстильна, електронна. І промисловий робітник відчув, що він уже не такий самотній перед грізними силами капіталу.